

แนวทางการจัดการวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม กรณีศึกษา:
วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม*
Strategies for Temple as A Learning and Cultivating Morality
Place: A case study of Wat Phosiboyai, Boyai Sub-district,
Borabue District, Mahasarakham Province

พระปลัดดำรงศักดิ์ ปะนันโต และธีระพงษ์ มีไธสง

Phrapalad Dumrongsak Panunto and Theerapong Meethaisong

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Mahasarakham University, Thailand

Corresponding Author, E-mail: 58010154010@msu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม กรณีศึกษา: วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ใช้เครื่องมือคือ การสัมภาษณ์ การสังเกต และสนทนา จากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 35 รูป/คน นำข้อมูลมาตรวจสอบ วิเคราะห์ และนำเสนอเชิงพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนบ้านบ่อใหญ่ มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน ก่อตั้งหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2325 เป็นคนชาวเหล่าฮกหรือเมืองสรวง อยู่ในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นพรานชอบล่าสัตว์เป็นอาหาร ในอดีตพื้นที่ถิ่นแถบนี้เป็นป่ารกทึบมีช้าง เสือ กวาง ลิง และสัตว์ต่างๆ อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน จึงมีการตั้งหมู่บ้านขึ้นและตั้งชื่อหมู่บ้านตามหนองน้ำว่า “บ้านหนองบัวแดง” ต่อมาเมื่อผู้คนอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้นจึงมีการตั้ง “ผู้ใหญ่บ้าน” และตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า “บ้านบ่อนกเขา” ต่อมาเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านบ่อใหญ่” ในปี พ.ศ. 2450 ซึ่งชุมชนมีวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิม และมีคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา ได้มีการตั้งวัดขึ้นนามว่า “วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่” มีการก่อสร้างถาวรวัตถุซึ่งจัดเป็นต้นทุนทรัพยากรที่ทรงคุณค่าทางศาสนาจัดเป็นแหล่งเรียนรู้แก่นักเรียน

*ได้รับบทความ: 18 มีนาคม 2563; แก้ไขบทความ: 4 มิถุนายน 2563; ตอรับตีพิมพ์: 24 ธันวาคม 2563

Received: March 18, 2020; Revised: June 4, 2020; Accepted: December 24, 2020

นักศึกษา และพุทธศาสนิกชนทั่วไป จำนวน 7 ฐาน คือ 1) ลานธรรมปริรักษโพธิ์ศรีบัวทอง 2) ศาลเจ้าปู่บ่อใหญ่ 3) พระอุโบสถหลังใหม่ 4) ลานพระพุทธรูปเมตตามหาลาก 5) สิม 6) ลานธรรมพุทธธรรม 7) ฌาปนสถาน จัดเป็นแหล่งเรียนรู้หลักพุทธธรรม นำอธิบายให้เข้าใจในฐานการเรียนรู้ที่ได้สร้างขึ้นอย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: วัฒนธรรม; ทรัพยากร; พุทธธรรม; ศติความเชื่อ

Abstract

This research aims to study the Strategies for temple as a learning and cultivating morality place: a case study of Wat Phosiboyai, Boyai sub-district, Borabue district, Mahasarakham province. The data was collected from document and field by using interview, observation, and communication of 35 samplings that are people and photos. Moreover, the data was examined, analyzed and presented in descriptive analysis.

The research found that: the community at Ban Boyai Has a long history the village was founded in the year 1782 are people in the Hok group or Muang Suang. In the area of Roi-Et province. Is a hunter like hunting for food in the past, this area was a dense forest with an elephant, tiger, deer, monkey, and other animals. Live a lot is a rich source suitable for sitting houses therefore, a village was established and the village was named after the swamp that Ban Nong Buadaeng later, more and more people came to live and therefore have established village headman and named the new village Ban Bo Nokkhao later, changed the name of the village Ban Boyai in the year 1907, where the community has traditional culture and have a belief in Buddhism has established a temple that Wat Phosiyoyai. There is the construction of an institution which is a valuable religious resources. Organized as a learning source for students and general Buddhists, consisting of 7 bases, 1) Lan Dhamma Borirak Phosibuathong, 2) Chao Poo Boyai Shrine, 3) The new temple, 4) LanPhra Buddha Metta, Fortune, 5) Sim, 6) Land of Buddhadhamma, 7) Crematorium is a source of learning and cultivating morality. Explain to understand in the knowledge base that has been created appropriately.

Keywords: Culture; Resource; Buddhadhamma; Beliefs

1. บทนำ

อดีตวัดจัดเป็นศูนย์รวมจิตใจแห่งศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยนัยมีพระสงฆ์ในพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจให้มีความสามัคคี ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้จะไม่เหมือนเดิมแต่เก่าก่อน แต่ก็จัดได้ว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและของสังคมไทยทุกระดับ (Wuthichan, 1983 : 1) พระพุทธศาสนาที่มีการเผยแผ่เป็นที่รู้จักของคนทั่วโลก ซึ่งจากแหล่งกำเนิดประเทศอินเดียดินแดนแห่งชมพูทวีปอาศัยพระสมณะทูตประกาศเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาสร้างความเลื่อมใสศรัทธาเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติตามสรุปได้ 2 ประการคือ 1) คำสอนที่ควรประพฤติปฏิบัติตาม เรียกว่า “ธรรม” 2) คำสั่งที่ต้องปฏิบัติตามเพื่อความสงบสุขของสังคม (Phra Phromgunaporn (P.A. Payutto), 2007 : 448) ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงเปรียบเสมือนต้นไม้ หากเราไม่บำรุงรักษาก็จะเหี่ยวเฉาตายได้ พระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน หากพุทธบริษัทไม่ช่วยกันทำนุบำรุงรักษา พระพุทธศาสนาก็จะถึงความวิบัติได้ ทุกฝ่ายควรร่วมมือกันทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญสืบไป

วัดมีศาสนวัตถุที่เป็นต้นทุนทรัพยากรสื่อความหมายในทางคตินิยมและหลักพุทธธรรม พระมหาเรืองเดช ถาวรธมโม (Phramaha Ruengdeth Thavornthammo, 2011) กล่าวว่า “ปัจจัยทั้งภายในภายนอกส่งผลให้ภารกิจหรือกิจกรรมบังเกิดความสำเร็จ” ดังนั้น ต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่ในวัดสามารถนำมาจัดเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับพุทธบริษัท 4 เพื่อเกื้อกูลพระพุทธศาสนาใช้เป็นสถานที่จัดอบรมเยาวชนและปฏิบัติธรรมแก่ผู้สนใจ ทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางส่งเสริมการเรียนรู้พุทธธรรม ถ้าเราไม่ทำใส่ใจ อนาคตของศาสนากำลังวิวัฒนาการสู่ความดับสูญ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติฝืนกับกฎธรรมชาติจะเสื่อมถอย และกลายเป็นเพียงความทรงจำทางประวัติศาสตร์ ซึ่งผลจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่แพร่หลาย (Phra Phaisan Wisaro, 2009 : 1) ดังนั้น วัดจึงต้องนำทรัพยากรที่มีอยู่นำมาจัดเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้พุทธธรรม มิใช่มีแต่คติความเชื่ออย่างเดียวเท่านั้น

การนำภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจัดเป็นต้นทุนทางทรัพยากรที่มีอยู่ในวัด ได้นำมาจัดเป็นสื่อการเรียนรู้หลักพุทธธรรม และขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ที่แสดงออกถึงคติความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา และนำสาระทางพุทธธรรม จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ตามขั้นตอนในกิจกรรม สุมณ อมรวิวัฒน์ (Amornvivat, 2000 : 8) กล่าวว่า การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ผู้สละทั้ง 6 ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับสิ่งเร้าจนเกิดธาตุรู้ (Ployngam and Phramaha Mit Thitapanyo (Wanyao), 2020 : 205-214) ดังนั้น การเรียนรู้ซึ่งทำให้เกิดธาตุรู้ถือเป็นวิถีทางวัฒนธรรมและเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งสืบเนื่องจากผลของความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม คติชาวบ้าน และการจัดระเบียบของสังคม ทำให้เห็นพัฒนาการของคนไทยและการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมจากมุมมองของการใช้ประโยชน์และการพึ่งพาสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี (Pongsapich, 2000 : 57)

วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ มีวิสัยทัศน์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มีอายุยาวนานการก่อตั้งประมาณ 132 ปี มีคติความเชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา และมีวัฒนธรรมประเพณีพร้อมด้วยมีต้นทุนทรัพยากรอันทรงคุณค่าที่จะจัดเป็นแหล่งเรียนรู้หลักพุทธธรรม เช่น ลานธรรม บ่อใหญ่ ต้นโพธิ์ศรี พระพุทธเมตตา โบสถ์ และสิม เป็นต้น ดังนั้น วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่จึงได้นำต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่ภายในวัดจัดเป็นฐานเรียนรู้ให้กับนักเรียน นักศึกษา และพุทธศาสนิกชนทั่วไป เพื่อเอื้อประโยชน์แก่การศึกษาเรียนรู้และเพื่อหาแนวทางการจัดการวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรมให้กับผู้สนใจสืบต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลสู่การสังเคราะห์สรุปเนื้อหาแนวทางการจัดการวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม กรณีศึกษา: วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยมีรูปแบบแนวทางการดำเนินวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ การวิจัยในครั้งนี้จำกัดพื้นที่เฉพาะวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
2. กลุ่มตัวอย่าง การวิจัยในครั้งนี้มีกลุ่มตัวอย่างจำนวน 35 รูป/คน ที่ได้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์ คือ ผู้นำศาสนา ท่านผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ส่วนข้าราชการ ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปได้ให้ข้อมูลในพื้นที่การวิจัยแนวทางการจัดการวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม กรณีศึกษา: วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม
3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล จากการลงพื้นที่วิจัย เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ดังนี้
1) แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และไม่มีโครงสร้าง 2) แบบสังเกตแบบ โดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแบบไม่มีส่วนร่วม 3) สันทนากลุ่ม
4. ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล จากการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อบ่งเน้นประเด็นสำคัญในเนื้อหาที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ ที่ได้จากกลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์เชิงลึกนำเสนอลักษณะพรรณนาความและนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาวิเคราะห์

4. สรุปผลการวิจัย

จากผลการศึกษาแนวทางการจัดการต้นทางวัฒนธรรมวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม พบว่า

1. วิถีวัฒนธรรมวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ พบว่า ชุมชนชาวบ้านบ้านบ่อใหญ่ ตั้งบ้านเรือนราวปี พ.ศ. 2325 รวมอายุ 238 ปีเดิมเป็นคนชาวเหล่าฮก-เมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด มีอาชีพล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร พื้นที่แถบนี้อดีตเป็นป่ารกทึบมีสัตว์ต่างๆ จัดเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์โดยมีพื้ฒาเหมาละคร เป็นหัวหน้า ได้มองเห็นหนองน้ำใหญ่เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือนขึ้น และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “หนองบัวแดง” ต่อมามีคนหลายกลุ่มที่อพยพมาอาศัยอยู่ด้วยเช่น อพยพมาจากเวียงจันทน์ ราวปี พ.ศ. 2325-2408 ต่อมา ประมาณปี พ.ศ. 2425 ชาวบ้านได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคือ “พ่อใหญ่กวน บ้านบึง” แล้วเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า “บ้านบ่อนกเขา” และในปี พ.ศ. 2430-2440 ผู้คนอพยพมาจากบ้านแกดำเกษย จังหวัดมหาสารคาม และอพยพมาจาก “บ้านตลุง” จังหวัดสุรินทร์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2450 ชาวบ้านบ่อนกเขาร่วมใจกันเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านบ่อใหญ่” ตามชื่อหนองน้ำใหญ่หรือบ่อใหญ่จนถึงปัจจุบัน และมีการแบ่งการปกครองออกเป็น 4 หมู่ มีประชากรจำนวน 4,366 คน มีครัวเรือน 1,160 ครัวเรือน และมีการสร้างวัดประจำหมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2430 โดยหลวงพ่อดำคำพร้อมด้วยชาวบ้านก่อตั้งขึ้นทางทิศเหนือหนองน้ำใหญ่ โดยมีต้นโพธิ์ศรี ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญจึงได้ตั้งชื่อว่า “วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่” มีพื้นที่จำนวน 33 ไร่ โดยมีเจ้าอาวาสรวมแล้ว 27 รูป และรูปปัจจุบันคือ พระปลัดดำรงศักดิ์ ตนติปาโล

วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ตั้งอยู่ในเขตชุมชนใหญ่ซึ่งมีวิถีวัฒนธรรม และจารีตประเพณีถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมคือ ฮีต 12 มีการจัดงานบุญประเพณีตามฮีตเก่าคลองเดิม ที่สืบทอดต่อมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตหรือข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ย่อมจะมีรูปแบบและแนวทางตามจารีตประเพณีอย่างฮีต 12 ที่คนอีสานยอมรับนับถือปฏิบัติตามฮีตเก่าคลองเดิม ถือเป็นวิถีวัฒนธรรมที่ปรากฏว่ามีอยู่ในชุมชนวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่

2. ต้นทุนทรัพยากรในวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่โดยมีเจ้าอาวาสรูปก่อนๆ ได้ร่วมกับชุมชนบ้านบ่อใหญ่ ได้สร้างสรรค์ไว้ ซึ่งมีคุณค่าต่อชุมชนที่ปรากฏมีอยู่ ดังนี้ คือ

2.1 อุโบสถหลังเก่าหรือสิม พบว่า สร้างมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2481 มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมหลังคาแบบอีสานคือมีปีกยื่น ก่อสร้างด้วยอิฐฉาบปูนเรียกว่า สิมโบราณ

2.2 อุโบสถหลังใหม่ พบว่าสร้างเมื่อในปี พ.ศ. 2516 เสร็จในปี พ.ศ. 2525 ด้วยกำลังศรัทธาชาวบ้านบ่อใหญ่ ในสมัยพระอธิการบัวทอง ปณฺญาทีโป เป็นเจ้าอาวาส

2.3 ลานธรรมบริรักษ์โพธิ์ศรีบัวทอง พบว่าสร้างในปีพ.ศ. 2557 เพื่อใช้ในการปฏิบัติธรรมประจำปีของพระภิกษุ สามเณรพร้อมอุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป

2.4 พระพุทธรูปตามหาลาภ พบว่า สร้างเมื่อวันที่ 18 กันยายน 2559 สร้างเสร็จวันที่ 11-17 เมษายน 2561 จัดเป็นสถานลานธรรมแห่งที่ 2 ของวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่

2.5 พระสิวลีและซุ้มประตูทางเข้าวัด พบว่า สร้างในปีพ.ศ. 2559 พระสิวลี ท่านมีอภิญญา บารมีทางด้านลาภสักการะมาก จึงได้สร้างไว้ตรงทางเข้าวัด

2.6 ศาลเจ้าปู่บ่อใหญ่ พบว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2529 โดยชาวบ้านบ่อใหญ่ เกิดจากคติความเชื่อสืบมาจากบรรพบุรุษ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านบ่อใหญ่ พร้อมด้วยหมู่บ้านใกล้เคียงรวม 8 หมู่บ้านในทุกวันพุทธชาวบ้านจะมาบนบานขอพรและมาแก้บน แต่ถ้าวันพุธไหนตรงกับวันพระก็จะไม่มีการแก้บน

2.7 ฌาปนสถานหรือเมรุเผาศพพบว่า มี 2 หลัง คือ หลังเดิมมีอยู่แล้ว ต่อมา ในปี พ.ศ. 2552-2557 ได้สร้างหลังใหม่ขึ้น เนื่องจากเมรุเผาศพหลังเก่าโดนฟ้าผ่าแต่ก็ใช้การได้อยู่ วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ จึงมีฌาปนสถานหรือเมรุเผาศพ 2 หลัง อยู่คู่กันในปัจจุบัน

2.8 รูปเหมือนพระครูบวรวิจิตรธรรมกิตติ (พระมหาสิลา จิตฺตโม ป.ธ. 5) อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ และอดีตเจ้าคณะอำเภอบรบือ รูปที่ 2 ท่านเป็นพระมหาเถระทำประโยชน์ต่อคณะสงฆ์และชาวบ้านบ่อใหญ่ พระอธิการอุดร อมโร (อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่) ร่วมกับชาวบ้านได้สร้างรูปเหมือนท่านขึ้น ด้วยแรงศรัทธา

2.9 พื้นที่วิถิวัฒนธรรมวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ พบว่า ทิศเหนือติดต่อกับป่าชุมชน ส่วนทางทิศใต้ติดต่อกับหนองน้ำบ่อใหญ่และหมู่บ้านบ่อใหญ่หมู่ที่ 3 ส่วนทาง ทิศตะวันออก ติดต่อกับองค์การบริหารส่วนตำบลบ่อใหญ่ และทางหลวงชนบทหมายเลข 2029 ทางทิศตะวันตก ติดต่อกับชุมชนบ้านบ่อใหญ่หมู่ที่ 1, 2, 5 และหมู่ที่ 14 พื้นที่วัดมี 33 ไร่ และจัดตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดมหาสารคาม แห่งที่ 35 ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ชุมชนคุณธรรมต้นแบบของวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม และอุทยานการศึกษาตัวอย่างของสำนักงานพระพุทธศาสนามหาสารคาม

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2558 พระปลัดดำรงศักดิ์ ตนติปาโล ได้รับการตั้งเป็นเจ้าอาวาส ได้บูรณะวัดสร้างเสนาสนะเพิ่มเติมร่วมกับชาวบ้านบ่อใหญ่รวมทั้ง 4 หมู่บ้าน และพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้มีแนวคิดนำต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่ในวัดจัดเป็นฐานการศึกษาเรียนรู้พุทธธรรมขึ้นจำนวน 7 ฐานที่จะนำเสนอในหัวข้อต่อไป

3. แนวทางการจัดการวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรมโดยผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนท่านผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านและนิสิตนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้ร่วมประชุมระดมความคิดเห็นและออกแบบแนวทางการจัดการต้นทุนทรัพยากรวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรมจำนวน 7 ฐาน ดังนี้

ฐานที่ 1 ฐานลานธรรมบวรวิจิตรโพธิ์ศรีบัวทอง พบว่า จัดเป็นฐานเรียนรู้ด้านการฝึกสมาธิหรือวิปัสสนากรรมฐาน แฝงด้วยคติธรรมและหลักพุทธธรรม พร้อมทั้งได้มีการสร้างสถานที่จำลอง โดยมีพระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ และมีพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร จัดเป็นแนวทางการเรียนรู้จากฐานลานธรรมบวรวิจิตรโพธิ์ศรีบัวทอง

ฐานที่ 2 ศาลเจ้าปู่บ่อใหญ่ พบว่า เกิดจากคติความเชื่อของคนพื้นถิ่นที่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษในอดีตของการสร้างบ้านเรือนจะต้องมีการสร้างสิ่งเคารพเพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็น

เป็นสุข และเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหาร จึงได้จัดสร้างขึ้นไว้ในพื้นที่เหมาะสมพร้อมด้วยได้ศึกษาการเรียนรู้เรื่องการประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผีการบนบาน และการแก้บน เป็นต้น โดยอธิบายเปรียบเทียบให้เข้าใจในเรื่องศาสนาผีและศาสนาพุทธ เป็นเชิงประจักษ์ว่าความเป็นจริงต้องอาศัยซึ่งกันและกันอย่างไร

ฐานที่ 3 พระอุโบสถหลังใหม่พบว่า ใช้เป็นแนวทางการศึกษาเรียนรู้ในการประกอบพิธีทำสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์และการสร้างพระอุโบสถมีประโยชน์อย่างไร เพราะเหตุไรถึงได้ขอวิสุงคามสีมาและใบเสมาเป็นสัญลักษณ์ในการบอกเขตหรือปักเขตพื้นที่ของพระอุโบสถ มีสื่อความหมายอย่างไรที่ปรากฏเห็นได้ทั่วไปตามวัดต่างๆ ที่มีพระอุโบสถ

ฐานที่ 4 ลานพระพุทธรูปตามศาลา สร้างขึ้นเพราะว่ามีประวัติความเป็นมาคล้ายกับ หลวงพ่อองค์ดำ ซึ่งถือว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์เมืองนาลันทา ประเทศอินเดีย ทำให้ทราบว่า พระเมตตาามีประวัติความเป็นมาคล้ายกันรอดจากศัตรูทางศาสนา ซึ่งปัจจุบันพระพุทธรูปเมตตา ประดิษฐานเป็นพระประธานในพระเจดีย์พุทธคยา ที่อยู่คู่กับต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นตัวแทนองค์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้สร้างไว้ที่วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาเรียนรู้ในเชิงพุทธธรรมต่อไป

ฐานที่ 5 สิมคือ พระอุโบสถ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมไทย-ลาว จัดเป็นสถาปัตยกรรมโดดเด่นในวัดวาอารามของภาคอีสาน พบว่า การก่อสร้าง สิม หรือพระอุโบสถในยุคเก่าสร้างจากไม้มีขนาดไม่ใหญ่โตหรือเป็นโบสถ์เล็กๆ พอเพียงสำหรับทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ และมีคติความเชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถแบ่งลักษณะได้ 2 ลักษณะ ดังนี้ คือ 1) สิมบก หมายถึง สิมสร้างขึ้นจากไม้ อิฐ หรือดิน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) สิมไม้ สร้างจากวัสดุประเภทไม้ (2) สิมก่อ หมายถึง สร้างเป็นอาคารก่อด้วยอิฐดิบมีการประดับตกแต่งผนังด้วยลวดลายต่างๆ มีช่องประตู หน้าต่าง ด้านละ 2 ช่อง (3) สิมโถง มีลักษณะหน้าตาเหมือนอาคารศาลา สร้างด้วยเสาไม้รองรับหลังคา ซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีฝาผนัง หรือมีเฉพาะด้านประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน เท่านั้น 2) สิมน้ำ สร้างกลางสระน้ำ หรือแม่น้ำที่มีน้ำไหลผ่านล้อมรอบส่วนใหญ่เป็นสิมที่ใช้ชั่วคราว ซึ่งในคตินิยมพุทธศาสนาแล้วถือว่าน้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์สำหรับชำระล้างสามารถใช้เป็นน้ำเป็นมณฑลล้อมรอบเป็นเขตพัทธสีมาได้

ฐานที่ 6 ลานธรรมพุทธธรรม พบว่า เป็นสถานที่เรียนรู้เกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติธรรมกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา อันแสดงให้เห็นถึงหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ตามหลักพุทธธรรมนำไปสู่หนทางแห่งความเจริญแก่บุคคลที่ได้ศึกษาเรียนรู้แล้วนำไปปฏิบัติตามเหมือนดังที่พระพุทธดำรัส ได้ตรัสส่งพระสาวกออกประกาศศาสนา “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของคนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก จงประกาศพรหมจรรย์อันมีความงามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ผู้มีกิเลสอยู่ในดวงตาน้อยมีอยู่” ด้วยเหตุนี้จึงได้สร้างลานพุทธธรรมขึ้น เพื่อเป็นฐานในการศึกษาเรียนรู้ให้ได้เข้าใจหลักพุทธธรรมมากยิ่งขึ้น

ฐานที่ 7 ฌาปนสถานหรือเมรุเผาศพ พบว่า จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในวัฏสงสารหรือสังสารวัฏ หมายถึง เป็นภพภูมิที่มนุษย์ทุกคนต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ของสัตว์โลกด้วยอำนาจกิเลส กรรม วิบาก ตามกฎของภพภูมิรวมมี 31 ภพภูมิ ได้แก่ มนุษย์ 1 สวรรค์ 6 พรหม 16 อรูปพรหม 4 เดรัจฉาน 1 เปรต 1 อสุรกาย 1 นรก 1 เป็นกฎของวัฏสงสาร ที่มีการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ในสามภพ คือ มนุษย์ โลก นรก และสวรรค์ ถ้าทำดีปฏิบัติดียอมจะได้ไปสวรรค์ ส่วนคนที่ประพฤติชั่วยอมจะตกนรกพร้อมด้วย หลักธรรมของพระไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา สามารถนำมาอธิบายขยายความในฐานการเรียนรู้เพื่อใช้ในการเจริญมรณสติหรือเจริญวิปัสสนากรรมฐานได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น ต้นทุนทรัพยากรที่จัดสร้างเป็นฐานการเรียนรู้ จำนวน 7 ฐาน เพื่อชี้ให้เห็นหลักธรรมและ จัดเป็นสื่อการเรียนการสอนได้เป็นอย่างดีซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีวัฒนธรรมและจารีตประเพณี ของชุมชนวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ได้เป็นอย่างดี

5. อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้นำแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้ในการ อภิปรายผลการศึกษา โดยจำแนกหัวข้อออกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

1. วิถีวัฒนธรรมวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ พบว่า มีวิถีวัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่สืบทอดต่อมาจาก บรรพบุรุษ ซึ่งเป็นคนชาวเหล่าฮกหรือเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด และผู้คนที่ยอพยพแสวงหาที่อยู่อาศัย เข้ามาอยู่เพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นหมู่บ้านจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงจากเดิมหมู่บ้านชื่อ “บ้านหนองบัวแดง” ต่อมาเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “บ้านบ่อนกเขา” และสุดท้ายเปลี่ยนเป็น “บ้านบ่อใหญ่” ยศ สันติสมบัติ (Santisombat, 2005 : 25) กล่าวว่า วัฒนธรรมสามารถไปได้ทุกที่ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐาน ของคน มีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย สอดคล้องกับแนวคิด มาสโลว์ (Maslow, 1998) กล่าวว่า การเรียนรู้ จะเกิดการเปลี่ยนแปลง ในความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ของการดำเนิน ชีวิตตามศักยภาพของตนเองมีความสอดคล้องกับแนวคิดสิริอร วิชชาวุธ (Witchawut , 2011 : 272-273) กล่าวว่า การพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างสมบูรณ์เต็มที่เป็นความปรารถนาในการดำเนินชีวิตของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นวิถีทางวัฒนธรรม ที่สามารถสร้างบ้านเรือนเจริญเติบโตจากอดีตถึงปัจจุบันได้อย่างลงตัว ดังนั้น วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ เกิดจากศรัทธาของชุมชนชาวบ้านบ่อใหญ่ ได้มีแนวทางการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในวัด จัดสร้างเป็นอุทยานการศึกษาหรือแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงาน พระพุทธศาสนามหาสารคาม ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของกิ่งฟ้า สินธุวงศ์ (Sinthuwong, 2002 : 29) กล่าวว่า การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ที่ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมกิจกรรม การพัฒนากระบวนการคิดสร้างความรู้ได้ด้วยตนเอง ดังนั้น วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ จัดเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม ที่ควรนำมาเป็นแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ซึ่งมีวิถีวัฒนธรรมและจารีต

ประเพณี ที่เรียกว่า ฮีตเก่าคลองเดิมหรือฮีต 12 ซึ่งจัดเป็นต้นตูดั้งเดิมของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสืบสานมาแต่บรรพบุรุษ ซึ่งมีแนวร่วมกับวิถีพุทธนำมาพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มีจริยธรรมศีลธรรม นำวิถีชีวิตให้เจริญในทางโลกและทางธรรมนำมาเสริมสร้างพัฒนาครอบครัวให้มีความสุข ความเจริญตามวิถีชุมชนต้นแบบต่อไป

2. ต้นทุนทรัพยากรในวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ พบว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านบ่อใหญ่ ได้มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาสร้างถาวรวัตถุซึ่งจัดเป็นต้นทุนทางทรัพยากรอันทรงคุณค่าอยู่ในวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ โดยมีพระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ หอสวดมนต์ กุฏิสงฆ์ และยังมีเมรุเผาศพ ศาลาบำเพ็ญกุศล พร้อมด้วยอาคารเอนกประสงค์ ภายในวัดยังมีสวนสุขภาพ และมีการสร้างพระประธานนามว่าพระพุทธเมตตาตามหาดาฬ พร้อมด้วยมีการสร้างลานปฏิบัติธรรมหน้าอุโบสถ เพื่อใช้ในการงานเข้าค่ายอบรมเยาวชน และการทำงานปฏิบัติธรรมประจำปี ซึ่งสิ่งก่อสร้างที่กล่าวมาจัดเป็นสื่อการเรียนรู้พุทธธรรมได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสมศักดิ์ ภูวิภาดาวรรณ์ (Phuwiphadawat, 2001 : 1) กล่าวว่า การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามความต้องการ และความสนใจของผู้เรียน เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนให้มากที่สุด สามารถสร้างองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง ซึ่งศึกษาจากการเรียนรู้ การรับรู้ จากทรัพยากรที่มีอยู่ในวัดสามารถบ่งชี้ให้เห็นต้นทุนทรัพยากรจากสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นมา ซึ่งเน้นถึงความสำคัญที่ทรงคุณค่าสามารถนำมาอธิบายถึงคุณค่าทางจริยธรรมศีลธรรมอันดีงามเพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองและผู้อื่นได้ สอดคล้องกับแนวคิดสมณ อมรวิวัฒน์ (Amornviwat, 2000 : 5) กล่าวว่า การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีอิสระภาพตามแนวคิดเพื่อการพัฒนาเต็มศักยภาพของความเป็นมนุษย์ เป็นการเรียนรู้อย่างมีความสุขเน้นกระบวนการคิด เป็นแนวทางพัฒนาศักยภาพของตนเองและผู้สนใจใฝ่รู้ศึกษาเป็นสิ่งประกอบในการดำเนินชีวิตตามวิถีทางวัฒนธรรม และส่งเสริมการเรียนรู้จากต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่ภายในวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่นำมาสร้างสรรค์จัดเป็นฐานเรียนรู้ทางพุทธธรรม และนำข้อคิดคติธรรมต่างๆ จัดเป็นแหล่งเรียนรู้จากต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่จัดเป็นสื่อในการศึกษาเรียนรู้ของกลุ่มนักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป

3. แนวทางการจัดการวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม พบว่า วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่มีต้นทุนทรัพยากรที่สามารถนำมาจัดเป็นฐานการเรียนรู้พุทธธรรมได้ จำนวน 7 ฐานการเรียนรู้ ดังนี้ คือ ฐานที่ 1 ลานธรรมบริรักษ์โพธิ์ศรีบัวทอง เพื่อใช้ในการงานปฏิบัติธรรมกรรมฐาน และเพื่ออบรมนักเรียน นักศึกษาที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้หลักพุทธธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสมศักดิ์ ภูวิภาดาวรรณ์ (Phuwiphadawat, 2001 : 1) กล่าวว่า การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามความต้องการ และความสนใจของผู้เข้ามาศึกษาเรียนรู้พุทธธรรม เพื่อนำความรู้ไปพัฒนาตนเองได้ ส่วนฐานที่ 2 ศาลเจ้าปู่บ่อใหญ่ ฐานที่ 3 พระอุโบสถหลังใหม่ ฐานที่ 4 ลานพระพุทธเมตตาตามหาดาฬ ฐานที่ 5 ลิม ฐานที่ 6 ลานธรรมพุทธธรรม ในฐานที่ 1-6 เป็นฐานที่มีแนวทางการจัดการแบบมีกระบวนการเพื่ออธิบายขยายความจัดเป็นสื่อการเรียนรู้เชื่อมโยงเข้าถึงกันได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสมชาย ปัญญาเจริญ (Panyajaroen, 2018 : 5-6)

กล่าวว่า การจัดการ คือ การที่ใครคนหนึ่งเป็นผู้จัดการลงมือจัดการกับกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งเพื่อร่วมกันทำงานให้สำเร็จตามเป้าหมายขององค์การอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดของศาสตราจารย์สุศรีวงศ์ (Suksriwong, 2007 : 26) นิยามว่า การจัดการ หมายถึงการทำงานให้สำเร็จผลตามวัตถุประสงค์ผ่านกิจกรรมของการจัดการ สามารถนำมาพัฒนาส่งเสริมการเรียนรู้ต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่ได้เป็นอย่างดี ส่วนฐานที่ 7 ฌาปนสถานหรือเมรุเผาศพ เรียนรู้หลักธรรมของวัฏสงสารหรือสังสารวัฏ เป็นการเรียนรู้เรื่องกฎเกณฑ์ที่มนุษย์ทุกคนต้องเวียนว่ายตายเกิด หรือทำให้เข้าใจการเกิด แก่ เจ็บ และตาย จัดเป็นสื่อแนวทางการปฏิบัติการเจริญมรณสติได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับงานวิจัยของ แม่ชีเนรชาร ศักดิ์ศิริสัมพันธ์ (Nun Nerashar Saksirisampant, 2013) กล่าวว่า สำนักปฏิบัติธรรมต่างๆ ที่บริหารโดยคณะสงฆ์หรือคฤหัสถ์ มีการวางแผนตามหลักพุทธวิธีของหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา มีจุดมุ่งหมายในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุลุธรรมเข้าถึงซึ่งพระนิพพานเพื่อการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ดังนั้น การนำต้นทุนทรัพยากรที่ปรากฏอยู่ในวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ได้จัดเป็นแหล่งเรียนรู้หรือสื่อการเรียนรู้ขึ้นจำนวน 7 ฐาน เพื่อขับเคลื่อนหาแนวทางการจัดการให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้พุทธธรรมที่ปรากฏมีอยู่ในวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ให้โดดเด่นชัดเจน ต่อไป

6. ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาวิจัย สามารถนำมาสรุปเป็นข้อเสนอแนะออกเป็น 3 ข้อ ดังนี้

1. ควรศึกษาวิถีวัฒนธรรมวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ให้มีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนและองค์กรภาครัฐ เข้ามามีบทบาทในวิถีวัฒนธรรมของชุมชน โดยจัดเป็นหมวดหมู่จากหลากหลายแนวคิดมาสร้างสรรค์ให้เกิดผลงานปรากฏชัดเจนมากยิ่งขึ้น
2. ควรศึกษาต้นทุนทรัพยากรในวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ให้มีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนและองค์กรภาครัฐ เข้ามามีบทบาทสำคัญ เพื่อหาแนวทางการจัดการต้นทุนทรัพยากรที่มีอยู่ นำมาจัดเป็นฐานการเรียนรู้ให้หลากหลายมากยิ่งขึ้น จากแนวคิดหลายๆ ฝ่ายเข้ามาช่วยคิดช่วยดำเนินการคัดสรรคเพื่อการศึกษาเรียนรู้ของวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ให้ปรากฏชัดมากยิ่งขึ้น
3. ควรศึกษาแนวทางการจัดการวัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม ภาครัฐควรเข้ามามีบทบาทร่วมให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณหรือแนวคิดร่วมกับชุมชนบ้านบ่อใหญ่ จัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธธรรมให้กับกลุ่มนักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ควรมีแนวทางการจัดการอย่างเป็นระบบอย่างชัดเจน

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สรุปว่า แนวทางการจัดการแหล่งเรียนรู้พุทธธรรม พบว่า มีต้นทุนทรัพยากรปรากฏกว่ามีอยู่ในพื้นที่วัดโพธิ์ศรีบ่อใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตชุมชนบ้านบ่อใหญ่ จึงได้มีแนวคิดนำมาจัดเป็น

ฐานการเรียนรู้ขึ้น โดยมีส่วนร่วมจากพระภิกษุ ท่านผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน และนิสิตนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้และมีส่วนร่วมในแนวทางการจัดการต้นทุนทรัพยากรจัดตั้งเป็นฐานการเรียนรู้ขึ้น เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้หลักพุทธธรรม จำนวน 7 ฐาน ซึ่งแต่ละฐานการเรียนรู้สามารถอธิบายขยายความและรับรู้ถึงที่มาของแต่ละฐานที่ได้สร้างขึ้นเพื่ออะไร และอิงหลักธรรมใด เพื่อที่จะนำมาอธิบายให้เข้าใจได้อย่างชัดเจนมากขึ้นมากยิ่งขึ้น เช่น ลานธรรมปริทัศน์โพธิ์ศรีบัวทอง ทำให้รู้เรื่องการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ส่วนศาลเจ้าปู่บ่อใหญ่ ทำให้รับรู้ถึงวิถีวิถีวัฒนธรรมที่อิงคติความเชื่อของคนในชุมชน ส่วนทางด้าน พระอุโบสถ ใช้ประกอบพิธีสงกรรมของพระภิกษุสงฆ์ และทางด้าน ฌาปนสถานหรือเมรุเผาศพ ทำให้เห็นหลักธรรมของไตรลักษณ์ คือ ทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา พร้อมด้วยหลักธรรมของการเวียนว่ายตายเกิด ที่เรียกว่า วัฏสงสารหรือสังสารวัฏ เป็นต้น ซึ่งในแต่ละฐานสามารถนำมาเป็นสื่อการเรียนรู้เพื่ออธิบายให้เข้าใจในหลักพุทธธรรมได้เป็นอย่างดี

References

- Amornviwat, S. (2000). *Learning Reform Learners are the most important*. Bangkok: Office of the National Education Commission.
- Maslow, A. H. (1998). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Nun Nerashar Saksirisampant. (2013). *The Buddhist Administrative Method for the Development of the Monastery Meditation Centers*. Ayutthaya: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Panjancharoen, S. (2018). *Management: Perspective from the past to the present and the future*. Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Phra Phaisan Wisaro. (2009). *Forming the mind*. Bangkok: Wan Sawangchit School.
- Phra Phromgunaporn (P.A. Payutto). (2007). *Standing development*. 3rd edition. Bangkok: Sahamnik.
- Phramaha Ruengdeth Thavornthammo. (2011). Management of Sangha affairs to be a learning center of Wat Phai Lom community Chanthanimit Subdistrict Mueang Chanthaburi District Chanthaburi Province. *Research Report*. Ayutthaya : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Phuwiphadawat, S. (2001). *Adherence to learners as a center and actual assessment*. 4th edition. Chiang Mai: Limited Partnership Chiang Mai Saeng Silp Printing House.

- Ployngam, J. and Phramaha Mit Thitapanyo (Wanyao). Tell the Heart to be Happy. *Dhammathas Academic Journal*, 20(2), 205-214.
- Pongsapich, A. (2000). *Dhammarat and Civil Society in Good Governance*. 1st edition. Bangkok: Public Administration Association of Thailand
- Santisombat, Y. (2005). *System, beliefs and social values*. Bangkok: Matichon.
- Sindhuwong, K. (2002). *Student-centered learning reform: principles to practice*. KhonKaen: LP Partnership, Klang Nana Wit.
- Suksriwong, S. (2007). *Management: from an executive perspective*. 3rd edition. Bangkok: GP Cyber Publishing.
- Witchawut, S. (2011). *Learning Psychology*. Bangkok: Thammasat University.
- Wuthichan, Ch. (1983). *Development of Sangha Affairs and Religion for national security: a personal research document in the form of social psychology*. Bangkok: Department of Religious Affairs.